

**МЕТАФОРИЗАЦІЯ ФІКЦІОНАЛЬНОГО СВІТУ В
АВТОБІОГРАФІЧНОМУ ЕСЕ ДЖУЛІАНА БАРНСА "NOTHING TO BE
FRIGHTENED OF"**

У статті розглядається одна з важливих проблем концептуального вивчення художнього тексту – метафорична категоризація фікціонального світу біографічного нарративу. Дослідження авторської когнітивної стратегії роману дало змогу виокремити базовий концепт DEATH та визначити його фреймо-слотову структуру.

Ключові слова: фікціональний світ, авторська когнітивна стратегія, концепт, концептуальна метафора, фреймо-слотова структура.

The article touches upon one of the important problems of conceptual organization of the literary text – the role of metaphors in the construction of the fictional world in biographical narrative. The concept DEATH underlying the authorial cognitive strategy was collected and analysed in terms of its frame-slot structure.

Key words: fictional world, authorial cognitive strategy, concept, conceptual metaphor, frame-slot structure.

Когнітивний підхід до інтерпретації тексту спрямований на виявлення зв'язку між думкою та її репрезентацією. Текст як мовна форма об'єктивує мисленнєві категорії і категорії досвіду, які відображають зв'язок людини і світу. Такі поняття когнітивістики, як картина світу, концепт, фрейм, метафорична модель та ін. сьогодні активно освоюються в науці про текст.

Людська свідомість не зводиться до пасивного відображення реального світу, вона наділена креативною здатністю, тобто здатна створювати інші світи, досить автономні від реального світу. Такі світи називають художніми, вигаданими, уявними, фіктивними. Звернення сучасної лінгвістики до вивчення і взаємопроникнення мови і свідомості, буття людини та її духовного світу у тісному зв'язку із свідомістю і мисленням створює нові перспективи у дослідженні внутрішнього світу мовної особистості, який представлений жанром (авто)біографії. Дослідження біографічного тексту у річищі антропологічної парадигми сучасної лінгвістики, його концептуального змісту, встановленні співвідношення фактуальної і фікціональної інформації у конструюванні біографічного нарративу, дозволяє виявити його глибинні механізми і розробити нові принципи його аналізу.

Труднощі визначення тексту як світу і відображеної у ньому дійсності полягають у розмитості меж когнітивної свідомості, оскільки саме поняття фікціональності розглядається не тільки як властивість тексту, а дещо ширше – як особливий тип когнітивної стратегії автора. Згодом, комбінуючи експліцитно виражену текстову інформацію і фонові знання, читач конструє (створює) певну ментальну репрезентацію (картину), що і є фікціональним текстовим світом [4; 5].

В останні десятиріччя з'явилося чимало аналітичних праць, які торкаються вивчення біографічного тексту як багатогранного когнітивного феномену, зокрема проблеми співвідношення метафори і нарративу (О. Аліфанова, Л. Ньюбіна, Л. Шарікова, Т. Черкашина, М. Akli, Р. Eakin, Р. Riсœur), категорії автобіографічної пам'яті на рівні аналізу оповідної структури тексту (К. Григор'єва, А. Молчанова, О. Переходцева), принципів конструювання літературної біографії (Г. Казанцева, О. Сапогова, М. Українець, М. Benton, М. Horsdal, R. Pascal). Однак концептуальна метафора як один із способів

конструювання фікціонального світу біографічного наративу, а також когнітивно-семантичні аспекти осмислення актуального і фікціонального у структурі наративу залишаються поза увагою сучасних дослідників.

Когнітивні процеси і структурація знань експлікуються виключно завдяки їхній вербалізації: структура вербальної категоризації в цілому відображає структуру реальностей. Звідси стає зрозумілою важливість лінгвістичної і вужче – метафоричної категоризації. Саме тут інтегруються мовознавство, літературознавство, психологія у вивченні внутрішнього світу мовної особистості автора.

Джерелом пропонованого дослідження слугувало автобіографічне есе Дж.Барнса "Nothing o be Frightened of" (2008), у якому представлено авторську концепцію наративної пам'яті і яке ще не було предметом розгляду у філологічних дослідженнях.

У рівних частинах в автобіографії Дж.Барнса переплітаються спогади і роздуми про віру в бога, релігію, мистецтво, літературу, ненадійність пам'яті, власного самоусвідомлення, де відправною точкою стає тема смерті, її неминучість, незворотність і способи перебороти страх смерті, яка піднімається письменником протягом двадцяти років і не послаблюється з віком [1; 7].

Наративна єдність есейно-автобіографічного тексту досягається перш за все шляхом рефлексії над механізмами пам'яті як одного із засобів створення такої єдності. Водночас автор літературної автобіографії оперує певними концептуальними просторами, відображаючи особистісне буття, і структурує фікціональний світ роману з допомогою образних моделей – концептуальних метафор. Звідси **актуальність** теми – звернення до вивчення метафоричних моделей текстового світу фікціональної автобіографії у світлі когнітивної теорії. Застосування теорії концептуальної метафори до аналізу автобіографічного наративу дозволяє простежити особливості сприйняття світу автором-постмодерністом Джуліаном Барнсом.

Ментальна репрезентація – це знакова сутність, яка являє собою певне відображення оточуючої нас дійсності. Думка про те, що будь-яке знання існує у вигляді ментальних репрезентацій, знаходить усе більше прихильників. В.З. Дем'янков і О.С. Кубрякова вважають, що репрезентації утворюють важливу частину нашої свідомості: "...ми завжди, коли нам видається це потрібним, можемо уявити собі на внутрішньому екрані будь-який об'єкт, будь-яку ситуацію – як з числа реальних оточуючих нас предметів або осіб, так і з числа уявних подій" [3, с. 14-15]. Звідси випливає, що ментальні репрезентації відтворюють реальність людської уяви через образи предметів та явищ. Ментальні репрезентації дозволяють уявляти аспекти повсякденного життя, зокрема ті ситуації, в яких вона не брала безпосередньої участі.

У цій розвідці автор має на **меті** дослідити роль метафор у процесі інтерпретації реального і фікціонального світів біографічного наративу.

Завдання статті: 1) уточнити поняття текстового фікціонального світу; 2) довести роль метафори як концептуального засобу конструювання фікціонального світу біографічного наративу; 3) проаналізувати основні метафори у романі, які формують концепт DEATH у процесі конструювання фікціонального світу роману.

Отже, у процесі прочитання тексту в уяві читача виникає його ментальна репрезентація, яка є комплексною концептуалізацією всього, що відбувається в тексті, тобто його текстовим світом. Без сумніву, у творенні фікціонального світу ми покладаємося на знання реальності, заповнюючи прогалини того, що не відображено у тексті. Окремі тексти наслідують реальність, інші – відмінні від наших знань і вимагають більше когнітивних зусиль для свого породження. І нарешті, окремі текстові світи піддають сумніву чи (навіть) заперечують наш погляд на дійсність і змушують читачів звертати увагу на певні цінності і референти (життєві факти), які сприймалися як само собою зрозумілі речі. Такі зусилля зазвичай тимчасові, але інколи зміни в концептуальній системі читачів можуть мати постійний характер, що вимагає від них іншого розуміння реальності [8, с. 57].

Метафори вважаються важливим засобом для інтерпретації дійсності і розуміння нових понять з допомогою знань людини. Відтак, процес творення нових метафор у тексті викликає важливі (навіть якщо й тимчасові) зміни на шляху до сприйняття і розуміння оточуючого світу. Процеси, з допомогою яких автор творить фікціональний світ такі ж, які він застосовує для творення реального світу, оскільки всі світи є результатом наших ментальних процесів, і, "все, що людина знає, сприймає, пам'ятає чи уявляє, набуває значень, розташованих у її свідомості" [9, с. 183]. Читач художнього твору мусить докладати додаткових зусиль для конструювання особливого світу, який творить автор. Звідси випливає, що авторські когнітивні стратегії, які застосовуються для конструювання нових метафор у ході інтерпретації тексту, мають велике значення для моделювання фікціонального світу наративу.

В автобіографії Дж. Барнса актуалізуються найбільш важливі референти фікціонального світу – смерть, вмирання, страх і одержимість смертю. Водночас ці референти апелюють до мегаметафори роману DEATH IS NOTHING TO BE FRIGHTENED OF, якою є назва автобіографії, пронизуючи увесь твір, оскільки "являють собою найбільш прототипові й основні фрейми нашої культури й утворюють конструкти нашої картини світу" [9, с. 101]. Ця метафора лежить в основі концептуальної системи, з допомогою якої відбувається інтерпретація дійсності автором, що робить художній твір достовірним для читача і свідчить про найбільш повне відображення авторської когнітивної стратегії: People say of death, 'There's nothing to be frightened of.' They say it quickly, casually. Now let's say it again, slowly, with re-emphasis. 'There's NOTHING to be frightened of' [10, с. 99].

У рамках поетики автобіографії можна виділити таких два аспекти. По-перше, автобіографія – це не копія, перевірка, чи звіт про минуле, а конструювання минулого у теперішньому часі. Письменник згадує особисте минуле життя теперішнім усвідомленням, він повторно звертається до минулого з теперішньої точки зору, і таким чином, він використовує уяву для створення артефакту під назвою автобіографія. По-друге, через процес розповіді про минуле автор передає досвід, знання, оцінку спогадів у теперішньому часі.

На когнітивну природу текстопобудови автобіографії вказувала М. Аклі, яка переконана, що автобіографія – це своєрідний ментальний процес створення наративного тексту, який вимагає участі автора і читача. Крім того, у процесі прочитання автобіографії важливим постає не зображення фізичної особи чи актуальної правди, а досвіду життя автора і його способу концептуалізації життя [6, с. 41].

Саме з допомогою метафори як дієвого концептуального засобу людський досвід відображає відомий і конвенційний досвід (абстрактні і нові концепти) шляхом проєкції на невідомий досвід (інші концепти). Продовжуючи думку М. Аклі, автор і читач рухаються в напрямку пізнання індивідуального досвіду (і через цей досвід до пізнання самого себе) через конвенційні метафори. Ці метафори стають своєрідним містком між індивідуальною свідомістю автора і рецептивною свідомістю читача [6, с. 42].

Основна тема роману – тема смерті – стає відправною точкою для авторських роздумів про все інше. Дж. Барнс навіть виводить своє письменницьке натхнення через страх перед смертю. Головною рисою індивідуальної концептуалізації дійсності письменника є акцентування уваги на екзистенційних проявах людського буття. Мовне вираження трагічного світовідчуття характеризується глибиною осмислення складних життєвих ситуацій, дихотомій морального вибору [2, с. 96].

Перший етап аналізу концепту DEATH передбачає аналіз його семантичного обсягу у словникових дефініціях лексеми: 'the end of the life of a person or animal', 'a particular case when someone dies'. Поза всяким сумнівом, що ці семантичні ознаки формують ядро лексеми death, однак авторська свідомість створює для цих значень новий контекст, де першочергового значення набувають асоціативні зв'язки та індивідуальні конотації. Зокрема, образний складник концепту DEATH представлений асоціативними зв'язками та концептуальними метафорами.

Наступний етап дослідження став результатом метафоричного осмислення різних сфер дійсності, що дозволило виокремити домінуючі поняттєві домени, які водночас вважаються суб'єктами смерті у романі Дж.Барнса – ‘людина’, ‘жива і нежива природа’, ‘соціум’, аналіз яких дозволяє дійти висновків про особливості метафоричної системи та образні номінації у мовній свідомості письменника. (Цифра у дужках вказує на номер сторінки у цитованому джерелі).

1. Домен ‘людина’

Метафора DEATH IS TRUTH

Фрейм **The way of thinking**

Слоти *an artist, an ironist*

(70) **Artists** are unreliable; whereas **death** never lets you down, remains on call seven days a week, and is happy to work three consecutive eight-hour shifts.

(204) Renard commented, ‘**Death is not an artist.**’

(205) We may allow **Death**, like God, **to be an occasional ironist**, but shouldn’t nevertheless confuse them.

(224) ...we shouldn’t let **death** become **an ironist** too easily.

Метафора DEATH IS CALMNESS

Фрейм **Life cycle**

Слоти *time, eyesight, a calm, a summary, the end*

(99) His **dying** was characterized by ‘a **calm** achieved through self-mastery rather than apathy’.

...he [Georges Braque] **died** ‘without suffering, **calmly**, his gaze fixed until **the last moment** on the trees in his garden, the highest branches of which were visible from the great windows of his studio’.

(17) Eliot’s **bleak summary of human life**: birth, and copulation, and **death**.

Метафора DEATH IS LOSS

Фрейм **Causes of death**

Слоти *stroke, heart trouble, abscess on the lung, giving up hope, exhaustion*

(165) According to his death certificate, my father **died** of a) **stroke**; b) **heart trouble**; and c) **abscess on the lung**. ...He **died** – in unmedical terms – **of being exhausted and giving up hope**. And ‘**giving up hope**’ isn’t a moral judgement on my part. Or rather, it is, and admiring one...

Метафора DEATH IS DEPARTURE

Фрейм **Movement from one place to another**

Слоти *leaving a place, the end*

(113) ...the breath of life **had only just departed**...

The world throws up far worse lives (I am guessing here) far worse **deaths**, so why the fuss about his **departure**?

2. Домен ‘жива і нежива природа’

Метафора DEATH IS AN ANIMAL

Фрейм **Animal**

Слоти *a beast, a dog, a bird, an insect, a fish*

(111) You probably already know that that godless arch-rogue Voltaire has **died like a dog, like a beast** – that’s his reward! **Like a dog, indeed.**

(98) ...**to be crushed suddenly, like an insect** beneath a giant finger. And it is true as far as it goes.

(112) The Anglo-Saxon poet compared human life to a **bird** flying from darkness into a brightly lit banqueting hall, and then **flying out into the dark on the farther side**...

(204) As **death** approaches one smells of **fish**.

Метафора DEATH IS AN AVAILABLE SPACE

Фрейм **Environment**

Слоти *the planet, the universe*

(180) **The planet** may be getting a bit fullish, but **the universe** is empty – LOTS AVAILABLE, as the cemetery placard reminds us. **If we didn't die, the world wouldn't die – on the contrary, more of it would still be alive.**

3. Домен 'соціум'

Метафора DEATH IS KNOWLEDGE

Субфрейм **Creative process**

Слоти *story, sentence, full stop*

(111) ...as you were finally obliged to **admit your own mortality**, discovered that **this new awareness of the full stop at the end of the sentence** meant that the whole preceding story now made no sense at all ...

Субфрейм **Education**

Слоти *learning, speaking, teaching*

(187) Flaubert said: **'Everything must be learned, from speaking to dying.'** But who can **teach us to die?**

Метафора DEATH IS ADVERTISEMENT

Фрейм **Way of living**

Слоти *neighbours, cemetery, advertisement*

(129) ...**the dead are not so dead** that they are forgotten, not so dead that they will not welcome **new neighbours**. ...a cheery American moment: a sign proclaiming **BRISTOL CEMETERY – LOTS AVAILABLE**.

Lots available. **Advertise, even death** – it's the American way.

Висновки. Для Дж. Барнса як письменника автобіографія стає приводом для дослідження глибинних процесів людської свідомості. Життєві факти стають відправною точкою для роботи уяви, розгортання численних алюзій, роздумів, ідей філософського та релігійного спрямування. Одні і ті ж біографічні факти по-різному подаються та інтерпретуються в різних точках оповіді.

Як цілісна одиниця авторської свідомості концепт DEATH корелює з різними сферами людського життя і вербалізується у романі "Nothing to Be Frightened of". Фреймо-слотове моделювання образного складника концепту DEATH у кожній із поняттєвих сфер дозволило виділити концептуальні метафори: DEATH IS TRUTH, DEATH IS CALMNESS, DEATH IS LOSS, DEATH IS DEPARTURE, DEATH IS AN ANIMAL, DEATH IS AN AVAILABLE SPACE, DEATH IS KNOWLEDGE, DEATH IS ADVERTISEMENT. Однак розгорнутість метафор у тексті неоднакова, що залежить від кількості фреймів і наповненості відповідних слотів, які співвідносяться із фреймами й активують семантичний обсяг концепту.

Перспектива подальших розвідок полягає в обґрунтуванні специфіки іронії як одного із засобів пізнання і концептуалізації різноманітних аспектів дійсності у процесі конструювання фікціонального світу біографічного наративу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григорьева К.А. Автобиографизм в "Нечего бояться" Джулиана Барнса / К.А. Григорьева // Известия Саратовского университета. – 2010. – Т.10. Сер. Филология. Журналистика. Вып.1. – С. 57-61.
1. Дойчик О. Я. Ідіостиль Джуліана Барнса у лінгвоконцептуальному вимірі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. Я. Дончик. – Івано-Франківськ, 2012. – 461 с.
2. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З. К проблеме ментальных репрезентаций / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2007. – № 4. – С. 8-16.

3. Кушнерук С.Л. Дискурсивный и текстовый миры: возможности уровневой стратификации дискурса / С.Л. Кушнерук // Политическая лингвистика. – 2012. – № 2. – С. 93-101.
4. Щирова И.А. О ментальных процессах и фикциональных сущностях / И.А. Щирова // Филология, языкознание, дидактика: теория и методика исследований [Текст] : сб. науч. тр. / Рос. гос. проф.-пед. ун-т. – Екатеринбург, 2010. – С. 206-216.
5. Akli M. Conventional and Original Metaphors in French Authobiography / Madalina Akli. – New York : Peter Lang Publishing, Inc., 2009. – 271 p.
6. Boudway M. Full Stop / Matthew Boudway // Commonweal, 135, no. 18 (October 24, 2008). – P. 29-31.
7. Dolores M. Challenging Our World View : The Role of Metaphors in the Construction of a New (Text) World / Maria Porto Requejo Dolores // Stylistics and Social Cognition. PALA 25. / Lesley Jeffries, Dan McIntyre and Derek Bousfield (eds.). – Amsterdam : Rodopi, 2007. – P. 57-69.
8. Werth P. 'World Enough and Time' : Deictic Space and the Interpretation of Prose / Paul Werth // Twentieth-century fiction. From text to context. Peter Verdonk and Jean Jacques Weber (eds.). – London & New York : Routledge, 1995. – P. 181-204.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Barnes J. Nothing To Be Frightened Of / Julian Barnes. – London : Vintage Books, 2009. – 250 p.